

Рижкова С. В.,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»*

РОЛЬ ТА ФУНКЦІЇ ЗАГОЛОВКУ В ХУДОЖНІХ ТВОРАХ (НА МАТЕРІАЛАХ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ)

Анотація. Статтю присвячено аналізу заголовків художніх творів, які слід розцінювати як сигнал сигналу, що надає в кордонах текстової інформації свою власну інформацію. Здійснено аналіз ступеня співвіднесеності заголовку з текстом на основі англійських і німецьких художніх творів, де очевидним є зниження інформативності заголовка й підвищення його образності й алюзивності. Також автор виділяє функції заголовка, де він, як правило, виступає каталізатором всіх текстових категорій.

Ключові слова: заголовок, функції заголовка, зміст, співвіднесеність, алюзивність, образність, інформативність, художній твір.

Постановка проблеми. Попри значну кількість наукових робіт, у яких досліджено заголовок художнього тексту, інтерес до його вивчення не зменшується. Проте завжди виявляються такі його властивості та якості, які ще не були помічені раніше. Ці властивості стають більш очевидними, коли вони виявляються в позамовній ситуації. У сучасних умовах інформаційний потік стабільно збільшується, що стосується також і художніх текстів, які з'являються на різноманітних носіях, включаючи Інтернет. Характерною особливістю сьогодення є те, що короткі англомовні розповіді становлять значну частину художньої продукції, пропонованої читачеві. Сучасний читач більш схильний приділяти увагу новим авторам, значно рідше звертаючись до класики. Тому він стикається з великою кількістю незнайомих імен та опиняється, зрозуміло, у замкнутій комунікативній ситуації, не маючи у своєму розпорядженні жодних відомостей про автора чи про текст, крім його заголовка. Ця ситуація може бути кваліфікована як особливий вияв діалогу «автор – читач» у структурі сучасної літературної комунікації, коли роль заголовка як репрезентанта тексту читачеві помітно зростає.

Огляд наукової літератури. Заголовок тексту знаходився в колі уваги С.Д. Крижанівського, І.І. Бірагової, В. Богуславської, Н.А. Веселової, Н.Н. Гавришиної, Ф.М. Горленко, Д.К. Гоциридзе, О.К. Дубовик, І.Г. Кошевої, Л.А. Лебедевої, Г.Д. Лочмеле, Д.Н. Медриш, В.І. Муренко, Л.У. Нікабадзе, Ю.Б. Орлицької, Н.П. Пешкової, Н.М. Портіло, С.О. Сандажисвої, Е.І. Турчинської, Н.О. Фатєєвої, І.В. Фоменко, Н.П. Харченко, В.О. Чижаковського, А.О. Ягодової, Дж.М. Уільямса та багатьох інших.

Мета статті – визначити функції заголовків у художніх творах; виділити ступінь взаємозв'язку заголовку з текстом (на матеріалах англійських та німецьких художніх творів).

Виклад основного матеріалу дослідження. Донині лінгвістична наука все ще має численні аспекти для до-

сліджень у галузі заголовкових комплексів, проводяться численні теоретичні розробки в цій сфері, які знаходять відображення в працях учених і наукових збірниках, наприклад «Поетика заголовка» (щорічний збірник, заснований на матеріалах доповідей конференції з однойменною назвою, що проводиться Російським державним гуманітарним університетом). Заголовкові комплекси є достатньо широкою темою дослідження, бо заголовок все ще залишає простір для роздумів і практичних висновків дослідника.

У питанні сприйняття далеко не останню роль відіграє семантичний компонент заголовкового комплексу, бо поруч із рештою особливостей заголовкових комплексів стоять семантичні, які можна розглядати як найбільш важливі в заголовковому комплексі компоненти, бо саме семантика визначає розуміння й сприйняття заголовка читачем. Наприклад, І.Г. Кошова пропонувала розглядати назву «як кодовану ідею тексту» [4].

Заголовок відіграє головну роль у наданні спрямованості розуміння тексту, бо він займає «сильну позицію тексту», поряд з епіграфом, початком тексту та його кінцем [1].

Аналізуючи заголовкові компоненти художніх творів, доречно звернути увагу, що співвіднесеність із текстом твору в назвах варіюється від століття до століття в бік зниження інформативності заголовка та підвищення його образності й алюзивності. Проте простежується певна пропорційність: чим більше виражена інформативна функція, тим менше виражена атрактивна функція заголовка та, відповідно, навпаки.

У цілому картина вираженості інформативної функції виглядає так: наявний ступінь співвіднесеності заголовка за період із XVIII до XX століття виражається в кількості 37 (XVIII століття), 16 (XIX століття) і 2 (XX століття); слабкий ступінь співвіднесеності представлений у XVIII столітті 10 заголовками, XIX столітті – 55 заголовками, у XX столітті – 141 заголовковим комплексом. Також простежуємо різке зниження вживання наближеної співвіднесеності до XX століття (59, 57 і 11 назв відповідно до хронологічних періодів); алюзивна співвіднесеність, навпаки, має тенденцію до більшого вияву в заголовкових комплексах (54 заголовки в XVIII столітті, 158 – у XIX столітті, 181 – у XX столітті). Відносний ступінь співвіднесеності виражається в кількості 39, 115 і 65 назв відповідно до періоду.

Отже, у XVIII столітті автори здебільшого вживали заголовки з наближеною й алюзивною співвіднесеністю заголовка та рідше зверталися до інших варіантів, особливо до тих, що відносяться до слабого ступеня співвіднесеності.

«The School For Scandal» Р.Б. Шерідана («Школа лихослів'я») – алюзивна співвіднесеність.

До XIX століття ситуація зі зміщенням вираженості інформаційної та атракційної функцій стабільно рухається в бік зниження інформативності та підвищення атрактивності, що пов'язано зі змінами в загальному напрямі художньої літератури й підвищенням культурного рівня читачів, які відрізняються вже більш вимогливим смаком у виборі твору.

Тому найбільшою популярністю користуються заголовки з власними назвами. Зазначимо, що вони займають значну частину від загальної кількості заголовкових комплексів.

Порівняймо: «The Fortunes of Nigel» В. Скотта («Пригоди Найджела») – наближений ступінь співвіднесеності. «The Life of Napoleon Bonaparte» В. Скотта («Життя Наполеона») – також наближений ступінь.

Заголовки з відносним й алюзивним ступенем співвіднесеності виходять на передній план, у відсотковому співвідношенні займаючи велику частину заголовкових комплексів XIX століття.

Порівняймо: «The Quacker City» Дж. Ліппарда («Місто квакерів») – відносна співвіднесеність. «Far from the madding crowd» Т. Харді («Далеко від божевільного нагпу») – алюзивна співвіднесеність.

Отже, помітні зміни у вираженості співвіднесеності на користь відносної невиразності зв'язку тексту й заголовка, які постають скоріше у вигляді натяку на сюжет або головного героя твору.

Порівняймо: «A Drama in Muslin» Дж. Мура («Серпанкова драма») – алюзивна співвіднесеність.

У XX столітті відбулися чергові зміни у вираженості функцій заголовка від інформативності до образності й алюзивності. Відносний і наближений ступені співвіднесеності помітно втрачають свої позиції, а слабка співвіднесеність, навпаки, значно виростає у відсотковому співвідношенні, займаючи практично чверть від усіх розглянутих заголовкових комплексів.

Порівняймо: «The Message to the Planet» А. Мердока («Послання до планети») – відносна співвіднесеність. «The Call Of The Wild» Дж. Лондона («Поклик предків») – алюзивна співвіднесеність. «A Month of Sundays» Дж. Апдайка («Місяць відпустки») – слабка співвіднесеність. «The Curious Case of Benjamin Button» Ф.С. Фіцджеральда («Кумедний випадок із Бенджаміном Батоном») – наближена співвіднесеність. «The Autobiography of Alice B. Toklas» Г. Стайн («Автобіографія Аліси Б. Токлас») – явна співвіднесеність.

Аналізуючи отримані результати, ми з'ясували, що співвідношення заголовка й змісту твору варіюється від періоду до періоду, залежно від обраного художнім жанром курсу свого розвитку.

У змістовній структурі твору заголовку належить істотна роль. Він передає в концентрованій формі основну його (твору) тему чи ідею. Ця функція заголовка зумовлює його зв'язок з усім текстом, а також можливість реалізації сенсу заголовка в повному обсязі тільки в його ретроспективному вигляді, прочитанні, тобто після реалізації всіх ліній зв'язку «заголовок – текст».

Полісемія слова, а у відомих межах полісемія словосполучення, використання оказіональних утворень (слів

або словосполучень) як заголовка також визначає необхідність урахувати зв'язок «заголовок – текст», бо в низці випадків актуалізація того чи іншого лексико-семантичного варіанта заголовного слова, однозначне декодування семантично оказіонального утворення виявляється можливим лише на базі цілого тексту. Наприклад, заголовки «Der Umweg der Pilze» і «Mathematik einer kleinen Kiefer» (Е. Strittmatter «Schulzenhofer Kramkalender») взагалі не можуть бути декодовані до знайомства з текстом. І тільки ретроспективно, прочитавши весь текст, читач розуміє значення ненормативного заголовного словосполучення й зміст заголовка. Але якщо заголовок і має однозначну семантику, у повному обсязі він сприймається лише ретроспективно: заголовне слово чи словосполучення збагачується в тексті емоційними конотаціями. Навіть відомі географічні імена випробовують на собі «прирошення смислу», якщо вони вжиті в заголовку художнього тексту. В есе В. Борхета «Hamburg» або «Die Elbe» ці географічні імена, винесені в заголовки, набувають додаткового сенсу визначення батьківщини, місця, де людина жила, любила, страждала, тобто з нейтральних перетворюються на емоційні позначення, що поєднують конкретизуюче й генералізуюче значення.

Початок розповіді З. Ленца «Ein Hausauslauter Liebe» дає підставу тлумачити його заголовок як милування сім'єю, де всі щиро люблять один одного. Проте під час розвитку дії показано брехливість взаємин у сім'ї та розкривається «другий шар» значення заголовка – його іронічний смисл. Текст оповідання руйнує початкові позитивні конотації, пов'язані з заголовком.

Кожен заголовок виконує тематизувальну функцію в тексті. При цьому можна виділити найбільш типові випадки найменування художнього твору за одним чи кількома компонентам змістовної структури твору: називається основна дійова особа (або група осіб), подія, яка є центром фабульної дії, час або місце дії. Заголовок, який має структуру словосполучення чи речення, може називати відразу два (або більше) компонента змістовної структури твору.

Заголовок може виконувати не лише тематизувальну, а й символізувальну функцію в тексті. Символічний смисл заголовка формується в межах всього тексту. Проте можливий розвиток і навіть трансформація символічного смислу заголовка.

Заголовок може поєднувати тематизувальну та оцінну функції. Таке поєднання властиво заголовкам, дві частини якого пов'язані сполучником oder: Н. Von Doderer «Zwei Lügen oder eine antikische Tragödie auf dem Dorfe» S. Lenz «Die Lampen der Eskimos oder die Leiden eines Spezialisten».

Висновки. Отже, можна стверджувати, що в питанні вивчення заголовного комплексу, беручи до уваги всі його особливості існування як самодостатньо наявної внутрішньої текстової одиниці, що він, володіючи амбівалентним характером (тобто виступаючи і як текст, і як його частина), може так само бути семіотичним утворенням, що спонукає нас до процесу його додумування та інтерпретації всього тексту твору. У разі, коли читач, ознайомлений зі змістом твору, сприймає смисл заголовка, заголовок не припиняє грати цю спонукальну роль, а ще більш активізує сприйняття особистості та інтерпретацію тексту, яка буде ґрунтуватися вже не на здогадах і припущеннях, а на

досвіді прочитаного матеріалу. Тому в першому випадку назва збуджує увагу читача (відбувається задіяння продуктивного/творчого інтуїтивного мислення – мінімально усвідомленого й швидкоплинного процесу на основі творчої уваги), а в другому – активує пам'ять та емоційні враження від прочитаного (задіяне творчо-критичне репродуктивне мислення – переосмислення на основі образів та уявлень, узятих з інших джерел, у сукупності з власними ідеями й досвідом). Тобто можна стверджувати, що назва художнього твору може бути своєрідним каталізатором/активатором для потенційно можливого індивідуального розгортання тексту твору з мінімального тексту-примітиву (самого заголовка). А.А. Брудний запропонував таку теорію: «Текст ніби керує процесом розуміння: починаючи з перших осмислених одиниць розподілу в індивіда формується установка, пов'язана з прогнозуванням подальшого змісту» [2].

Література:

1. Арнольд И.В. Значение сильной позиции для интерпретации художественного текста / И.В. Арнольд // Иностранные языки в школе. – 1978. – № 4. – С. 23–31
2. Брудный А.А. Проблема языка и мышления – это прежде всего проблема понимания / А.А. Брудный // Вопросы философии, 1977. – 250 с.
3. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования / И.Р. Гальперин. – М. : Едиториал, 2004. – 144 с.
4. Кошечкина И.Г. Теоретическая грамматика английского языка / И.Г. Кошечкина. – М. : Просвещение, 1982. – 302 с.
5. Кухаренко В.А. Интерпретация текста / В.А. Кухаренко. – К. : Нова книга, 2004 – 272 с.

Рыжкова С. В. Роль и функции заголовка в художественных произведениях (на материалах английской и немецкой художественной литературы)

Аннотация. Статья посвящена анализу заголовков художественных произведений, которые следует расценивать как сигнал сигнала, передающий в границах текстовой информации свою собственную информацию. Осуществлен анализ степени соотносительности заглавия с текстом на основе английских и немецких художественных произведений, где очевидно снижение информативности заглавия и повышения его образности и аллюзивности. Также автор выделяет функции заголовка, где он, как правило, выступает каталізатором всех текстовых категорий.

Ключевые слова: заголовок, функции заголовка, содержание, соотносительность, аллюзивность, образность, информативность, художественное произведение.

Ryzhkova S. The role and functions of the title in literary works (based on English and German literature)

Summary. This article analyzes the titles of literary works, which should be regarded as a signal of the signal that transfer its own information within the boundaries of text information. The analysis of the title and text correlation degree with based on English and German literary works is carried out, where informative title decrease and image-bearing and allusive rise are obvious. The author also highlights the title functions, where it usually acts as a catalyst in all text categories.

Key words: title, title function, content, correlation, allusion, imagery, informativeness, literary work.